

ԵՐԿՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹ

ԱԶԳԱՅԻՆ, ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

ՄԱՍԻՍ ԿԸ ՏՐԱՌԱՐԱԿԱՆ Ի Կ. ՊՈԼԻՍ, ամէն ամիս 15 և 15 րոպէս:
Հասցէ՝ Կ. Պոլիս, Գալաթիոյ Կորնաղի հետ խառն:
Վեճակէ կը ծախուի Հասար 10 փարպ:

Բաժանորդագիրն
Պոլիս, տարեկան մէկ մէկիս:
Գալաթիոյ Գալաթիոյ մէկ քանի՜ րոպէս:
Ոտար երկրէք, վեց ֆրանք:

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ, 14 ԱՊՐԻԼ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Մաթի նախորդ թիւի մէջ խօսելով Մուրատեան վարժարանի մասին, կարծիք յայտնեցինք թէ Սխիթարեան դէմ յաջողութեամբ դատ վարելու համար, անհրաժեշտ եղող պայմաններէ դրամ, կը պակսի մեզ: Սակայն եթէ այս խնդիր կարեւորութիւն պատճառ, Եղգ. Վարչութիւնը բնականաբար պիտի դիմէ փաստաբաններու խորհրդակցութեան մը, կրտակի պատճէնն անոնց քննութեան ենթարկելով: Չենք կարծեր որ փաստաբանական խորհրդակցութիւն մը քաջալերիչ պատասխան տայ. մասնաւոր երբ ծախսերուն դիմացողներ չգտնուին:

Սակն անգամ որ այս խնդիր յուշուած է, խորհրդակցութեան հրաւիրուած փաստաբանները տարբեր կարծիքներ ունեցած են, բայց վերջապէս իրաւունք ունեցած են այն փաստաբաններ, որք մեզ աննպատ կարծիք յայտնած են: Երբ Հ. Սարգիս Վ. Թէոդորեան բաժնուեցաւ Վենետիկի Միաբանութենէն շատ հետամուտ եղաւ Սամուէլ Մուրատի կտակի խնդրին. ժամանակին ամիրայներն աջակից գրտնուեցան Հ. Սարգիս, և մասնաւորապէս

Տատեան Պօղոս պէյ շատ աշխատեցաւ, բայց իր աշխատութիւններն ապարդիւն եղան: Այժմ մինչև ո՞ր աստիճան կրնանք յոյս ունենալ դատավարութեան մը յաջող ելքին վրայ:

Այս յոյսի վրայ դադափար մը ունենալու համար, նախ հարկ է Սամուէլ Մուրատի կտակի մասին որոշ գաղափար մը ունենալ:

Չեմ գիտեր թէ Մանդուէ Հրատարակեց Մուրատի կտակին ամէն յօդուածներն, կ'ընդօրինակեմ հետեւեալ երկու յօդուածներն, որոցմէ ակներեւ կը տեսնուի թէ՛ Վենետիկի Միթարեանք մեր կարծածէն աւելի տէր են Մուրատեան վարժարանին:

Ահաւասիկ այդ յօդուածներն.

Ա. «Թէ իշխանութիւն մատակարարութեան Մուրատեան վարժարանին լիցի փայն և փայլ ի ձեռս Միթարեան Միաբանութեան որ Վենետիկ ցորչափ յայցէ և ուր գտանիցի նոյն միաբանութիւն:

Բ. Թէ միաբանութիւն ոչ ապէ կտակատարացն զհաշիւ մատակարարութեան հրիտակին (կտակին):»

Կտակի այս յօդուածէն զատ, կան նաև խորհրդածութեան առարկայ ըլլալու ուրիշ կէտեր ալ: Այդ կէտերն են, 1. Մուրատեան վարժարանը դոյութիւն ունի՞ թէ ոչ: 2. Կտակը Մուրատի կամքին հա-

մաճաջն կը գործադրուի թէ սխալ կերպով:

Առաջին հարցումին պատասխանը պարզ է: Մուրատեան վարժարանը գոյութիւն ունի. միացած է Ռափայէլեան վարժարանի հետ, և բաւական թուով աշակերտներ կուտայ ազգին ամէն տարի. ուստի կարելի չէ դատ բանալ առարկելով թէ այդ գաղտնի գոյութիւն չունի. ուրեմն դատը կը բացուի երկրորդ կէտի մասին: այսինքն կտակը Մուրատի կամքին համաձայն կը գործադրուի թէ սխալ կերպով: Տարակոյս չկայ թէ մենք պիտի առարկենք որ սխալ կը գործադրուի հայ աշակերտները կ'ընդունուին մէկ դաւանանքէ և այդ հիմի վրայ դատ պիտի բանալ. սակայն ամէն երկրի օրէնքներ պայմանաժամ դրած են բողոքելու դէմ. կտակի մը սխալ գործադրութեան համար երբ կը լրանայ այդ պայմանաժամ, որ սովորաբար 30 տարի է, այնուհետեւ բողոքելու իրաւունքը կը կորսուի: Յայտնի է թէ մեզ համար այդ պայմանաժամ լըրացած կը համարուի:

Այս տեսութիւններով կը կարծենք թէ օրէնքի կոթնելով Մխիթարեաններու գէմ դատ բանալէ յաջողութիւն չենք սպասեր:

Սակայն եթէ ազգը դատական կերպով իրաւունք չկրնար ձեռք բերիլ միթէ չունի՞ բարոյական իրաւունքներ և Մխիթարեանը պարտական չէն, և նոյն խոկ իրենց օգուտը չպահանջէր յարգել այդ իրաւունքներ:

Վենետիկի Մխիթարեան վանքը կաթողիկոսութիւն տարածելու նպատակաւ հիմնուած չէ, և ո՛չ ալ ճգնաւորներու մենաստան մը. այդ Մխարանութիւն գերական քեզարժեւատական ակումբը մըն է. կաթողիկոսութիւնը իրեն միջոց մը եղած է ապահով ապրելու, սակայն իր աշխատութիւններն ընդհանուր ազգին համար են. հետեւաբար ընդհանուր ազգին օգտակար ըլլալով ընդհանուր ազգին համակրանքը պէտք է գրաւէ և Մխիթարեան Մխարանութիւնը պէտք է միշտ խորհի այն միջոցներուն վրայ որոշմով կրնայ ազգին օգտակար ըլլալ և սիրելի:

Մխիթարեան Մխարանութիւնը ազգին համարումը գրաւելու առաջին միջոց մը

ունի. Ի՞նչ է՞րբ հաշիւ ներկայացնել ազգին թէ՛ Մուրատի և թէ՛ Ռափայէլի կտակներու գործադրութեան վերաբերմամբ: Պէտք է այն համոզումն ունենանք թէ՛ Մխիթարեան Մխարանութիւնը այս երկու կտակներու հասոյթները քաջապահ և անհրաժեշտ կը գործածէ այն կըրթական նպատակին որուն յատկացուած են. ուղղամիտ և պատուաւոր Մխարանութեան մը ուրիշ կերպ սպասել ներելի չէ: Արդ քանի որ Մխարանութիւնը խղճամբատութեամբ կը գործածէ կտակներու հասոյթները ի՞նչ անպատեհութիւն կայ ազգին հաշիւ ներկայացնելու մէջ: Ընդհակառակն այդ հաշուետուութիւն Մխիթարեան Մխարանութեան փառքն ու գրուածքը պիտի ըլլայ. երբ ազգը տեսնէ թէ՛ Ռափայէլի և Մուրատի թողած կտակներն ո՛չ միայն անկորուստ պահուած են այլ ո՛րքան աճած են շնորհիւ Մխիթարեաններու խմաստուն մատակարարութեան. երբ ազգը տեսնէ թէ՛ Մխիթարեանը խղճամբատ մատակարարութեամբ գալորցներու ծախսերու միայն կը գործածեն գալորցներու և կամուտներն, ո՛չ ապա մեզն ազգային զգացումը շատ, խիստ շատ նպատաւոր պիտի ըլլայ Մխիթարեանց համար: Չպիտի՞ գոչէ ազգը թէ՛ սուր էր որ ամէն կտակներն ալ Մխիթարեաններու յանձնուած ըլլային, որով ամէնքն ալ անտարակոյս անկորուստ պահուած կը մնային: — Արդարեւ երբ կը տեսնենք թէ ի՞նչ դժբաղդ ապագայ ունին մեր մէջ ազգին կտակուած դուստրները. չենք կրնար մեր շնորհակալութիւնն ու երախտագիտութիւնը չյայտնել վենետիկի Մխիթարեաններու:

Արդ՝ ազգին հաշիւ տալու մէջ Մխիթարեան մխարանութիւնն այնքան մեծ օգուտներ ունի որ չենք կրնար ըմբռնել թէ ինչո՞ւ մինչեւ ցարդ Մխիթարեանը այդ հաշիւը պարբերաբար չեն մատուցաներ ազգին:

Հաշուետուութեան խնդրին հետ միասին կուգայ այն հարցը թէ Մխիթարեանը Մուրատեան և Ռափայէլեան վարժարաններու մէջ ո՞ր դաւանանքէ հայ-աշակերտներ պէտք է ընդունին:

Առաջին ակնարկով այնպէս մը կրնանք

ըմբռնել թէ՛ կրօնական և կաթոլիկ Միաբանութեան միջոցաւ գործադրուելիք կըտակ մը բնականաբար կաթոլիկ դաւանանքէ տղաքներու համար եղած է։ Եթէ կաթոլիկ հայ մը կտակ մը բնէ երուսաղէմի մեր Միաբանութեան դպրոց մը բաժնալու հայոց տղաքներու համար, ոչ ոք կրնայ ենթադրել թէ այդ դպրոցին մէջ կաթոլիկ կամ բողոքական հայ տղաքներ կրնան կրթուիլ մեր վարդապետներու ձեռքով։ Դատարաններու առջեւ ալ Միսիթարեանք այսպէս պիտի փաստաբանեն։ Բայց եթէ այն ժամանակներու ոգին նկատողութեան առնենք, պիտի տեսնենք թէ՛ Մուրատ և Ռաֆայէլ կնիոյ չէին իրենց մտքէն անցընել որ իրենց անունով բացուած դպրոցներու մէջ կաթոլիկ հայ աշակերտներ պիտի կրթուին միայն։

Այն ատեն վենետիկի Միսիթարեան Միաբանութիւնը պարզապէս ձեւակերպութեան համար կաթոլիկ էր։ սրտովը, հոգովը, մտքովը և մինչև իսկ արտաքին ձեւերով Հայաստանեայց եկեղեցւոյ յարած էր։ Միսիթարեանց տպած գրքերը կը յիշատակէին իրենց ճակատը, «ի Կաթոլիկոսութեան Հայոց Տ. Տ. և ընդ։ Զատ կաթոլիկ կրօնական իշխանութիւն չկար։ կը տեսնենք թէ մինչև Պէզճեանի ժամանակ և անկէ ալ բաւական ատեն վերջ Պոլիս խորութիւն չկար։ Հիւանդանոցի հիմնարկութիւնը զուտ հայկական եկեղեցւոյ հիմնարկութիւն չէր նկատուեր։ Կաթոլիկ կամ կաթոլիկ համարուած հայ անուններ, ինչպէս Տիւղեանք, Ալլահվերտեանք, մեզմէ անբաժան էին ինչպէս Տատեաններն ալ Միսիթարեաններէ։ Պէզճեան, վենետիկի Միսիթարեանց կր նուիրէր եկեղեցական հանգերձներ և զարդեր ձիւղ Մայր-Եկեղեցիի, Երուսաղէմի Օրթոդոքս եկեղեցիի նուիրուածներուն պէս։ Առաջին անգամ որ Ս. Ղազարու վանքին մէջ հանդիսաւոր օր մը տեսայ դպիրներուն և վարդապետներուն փառաւոր շապիկներն ու շուրջառներն ինքզինքս Օրթոդոքսի մեր եկեղեցիի մէջ կարծեցի։ Երբ և նման էին շապիկ ու շուրջառ։ Երկուքին ալ Պէզճեան նուիրած էր։ Արդ այսպիսի կացութեան մէջ ո՛չ Ռաֆայէլ ո՛չ Մուրատ կրնային ենթադրել թէ՛ օր

մի երբ քաղաքակրթութիւն ուսում տարածուի Հայոց մէջ, հայերն աւելի մոլեռանդ աւելի խորողական ոգւով տոգորուած պիտի ըլլան։ Միսիթարեան միաբանութիւնը, միշտ իբր խղճամիտ և պատուաւոր միաբանութիւն, պէտք է ուշադրութեան առնուի կտակահաւարներու այս ոգին և ըստ այնմ վարուի իր ընտրութեան մէջ։

Խոստովանինք թէ Միսիթարեան Միաբանութիւնը բոլորովին խորողական չէ եղած, և ընդունած է շատ մը աշակերտներ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ դաւակ, որոց շատերը ծանօթ են։ Բայց համեմատութեան մէջ չնոր չկայ։ այդ համեմատութիւնն հետզհետէ աւելի կը նուազի։ Հետեւեալ Միսիթարեան Միաբանութիւնը խորութիւն կը դնէ, մանաւանդ բնաւ հայ բողոքական աշակերտ չընդունելով այդ խորութիւնը շատ զգալի կ'ըլլայ։ Սակայն այդ խորութիւնն ալ իր պատճառներն ունի։ Հռոմի ազդեցութիւնը զգալի է։ Միսիթարեանները ճնշումն տակ են, իրենց գործելու ազատութիւնն ալ կատարելապէս չեն վայելեր։ Զգենք որ յարաբերութիւններն ալ կը նպաստեն։ վարդապետներն ինչ միջավայրի մէջ ապրին որոց հետ որ տեսնուին, միշտ այդ քարեկամական յարաբերութիւններէ կախում ունի աշակերտ ընդունին։

Եւ շիտակն ալ խօսելով պէտք է գոհ մնանք որ Միսիթարեանք աւելի կաթոլիկ եկեղեցիի աշակերտ ընդունած են քան թէ հայ եկեղեցիի։ Մեկքոն իսկ մը կամ Մարկոս Աղաբէգեան մը Մուրատեան վարժարանն աշակերտէին թէ ոչ միշտ լաւ զգացումներ ունեցող հայեր պիտի ըլլային, իսկ նոյնը չենք կրնար ըսել կաթոլիկ հայոց համար։

Երբ կրօնական բաժանումը մեր մէջ պաշտօնական կերպարանք առաւ, կաթոլիկ եղերը աշխատեցաւ հայ կաթոլիկներու մոռցնել տալով պատմական աւանդութիւններն զանոնք բոլորովին հեռացնել հայութենէ։ Այդ կղերն տեղեկեց ծիսական խորութիւններ, հայ լեզուին հակառակորդ երեցաւ, և հնարեց ճորտարաժիտ միջոցներ իր նպատակին հասնելու համար։ այդ միջոցներէ մին ըսենք։ Դժբաղդ Հալածանքին յիշատակն յաւեր-

ժացնելու, հետեւաբար ատելութեան ոգին անմեռ պահելու գիտաւորութեամբ, որոշուեցաւ որ շարաթը մի օր մասնաւոր աղօթք ըսուի, «Ս. Մարիամին եօթն խոցերու» աղօթքը: Յայտնի է թէ ի՞նչ կըլլայ այդպիսի մշտական աղօթքի մը տպաւորութիւնը կաթոլիկ հայոց վրայ: Այս միջոցին էր որ Մխիթարեանք ընդունելով Մուրատեան և Ռափայէլեան վարժարաններու մէջ հայ կաթոլիկ տղաքներ նշանաւոր ծառայութիւն մատուցին հայ կաթոլիկութեան: Թոյլ չտուին Մխիթարեանք որ հայ կաթոլիկներն կորսուին իբր հայ. կրթեցին սերունդներ որք եւրոպական կրթութիւն առած, աղգային դատաւարակութիւն ընդունած վերադարձան Բատովայէ, Վենետիկէ, Բարիզէ Պոլիս և և կան իրենց գաղափարները տարածել Արեւելից մէջ: Այդ սերունդները պաշտպանեցին իրենց աղգութիւնը, կռուեցան անդրալեւոնականութեան դէմ, տապալեցին Հասունը, մշակեցին հայ լեզուն, վերջապէս իրական բարիքներ ըրին հայ կաթոլիկութեան — բնականաբար մենք ալ չէինք ուզեր որ հայ կաթոլիկներ իբր հայ կորնչին: Մխիթարեանց հայ կաթոլիկ աշակերտներն եւրոպական բարեկրթութեան շնորհը տուին Պոլսի բրտացեալ կաթոլիկութեան:

Այս տեսութեամբ շատ ուրախ ենք որ Մխիթարեանք իրենց գալրոցներու մէջ ստուար մեծամասնութեամբ հայ կաթոլիկներ տուին: Սակայն այժմ տախալին պէտք կայ ստուար մեծամասնութեամբ միայն կաթոլիկ հայեր ընդունիլ Մուրատեան և Ռափայէլեան վարժարաններու մէջ: Ոչ, Մխիթարեանք տուին հայ կաթոլիկութեան այնպիսի խմոր մը որ կը բաւէ, այժմ ուրիշ նպատակի պէտք է ծառայեն: Արդէն բաւական տոնէն է որ Մխիթարեանք այլ եւս այդ գալրոցներով չեն կարող աչքի դարնելու ծառայութիւն մը մատուցանել ազգին, և ընդհակառակն օր բաւ օրէ խեղճուկ աշակերտներ կը հասցնեն:

Մի քանի պատճառներով այդ աշակերտներն շատ խեղճուկ են, այնքան խեղճուկ որ ոչ Մխիթարեաններու պատիւ կը բերեն ո՛չ ալ իրենց անձին օգուտ մը ունին, հետեւաբար և ոչ ալ ծա-

ռայութիւն մը կրնան մատուցանել ազգին: Մէկ պատճառն այն է որ Մխիթարեանք աշակերտներ կ'ընդունին յանձնարարականով. մտօք կոյր, կաղ, տպուշ տղաքներ յանձնարարականներով կը մըտնեն Մուրատ Ռափայէլեան վարժարանին մէջ, և եթէ գիպուածով մտացի տղաքներ ալ գտնուին անոնց մէջ, այդ տղաքներն ալ զոհ կը դառնան այդ տպուշներու: Մխիթարեանք անձրկած են. յանձնարարականներն այնքան զօրաւոր տեղերէ կուգան որ մերժել անհնարին կ'ըլլայ:

Իսկ միւս կողմանէ գալրոցին մէջ բազմաթիւ մտացի աշակերտներ տանիլը դժուարին է: Դպրոցն այնպիսի ծրագիր մը ունի որ աւելորդ է տղու մը թողուլ բնտանիք, հայրենիք և երթալ հեռաւոր տեղ մը վեց եօթը տարի աշխատիլ: Մինչև քսան, քսան և հինգ տարի առաջ Մխիթարեանց աւանդած ուսումը կրնար բարձրագոյն ուսումնէ համարուիլ, բայց քսան և հինգ տարուան մէջ թէ Պոլիս, և թէ Պոլսէն դուրս, այնքան բացուեցան հայ ու օտար վարժարաններ որք այդ ուսումները կ'աւանդեն, որ այլ եւս հարկ կայ, ո՛չ պէտք կայ երթալ օտարութեան մէջ որոնել ինչ սր ձեռքի տակ կը գտնուի. հետեւաբար Մխիթարեանք կը բաւականանան իրենց ձեռքն անցած աշակերտներով:

Այս խնդիր այժմ ընդհանուր մտածութեան առարկայ դարձած է. խեղճասաները կը մտածեն թէ ժամանակն է որ Մխիթարեանք յաւաքէն կրթութեան խեղդին մէջ. չմնան այն տեղ ուր որ էին կէս դար առաջ:

Այդ յառաջագիմութիւն անհրաժեշտ է և կը կարծենք թէ աղքին մեծամասնութիւնը փափաքող է որ Մխիթարեանք կարենան աւելի բարձրագոյն ուսում մը տալ հայ տղայոց, Մուրատ և Ռափայէլի կտակներով: Այդ բարձրագոյն ուսում կրնայ տրուիլ հաստատուելով Մուրատ Ռափայէլեան վարժարանը եւրոպական մեծ մայրաքաղաքի մը մէջ. յարմարագոյնը Բարիզն է:

Հայ ուսանողը այդ վարժարանին մէջ թող չերթայ ուսանիլ հայերէն քերականութիւն, Փրանսերէն քերականութիւն, թուարանութիւն, պատմութիւն և այլն,

այդ ամէնքն այս տեղուանքը շատ դիւրաւ կրնան սորվիլ. այլ թող սորվին հիմնական ուսում մը, բժշկութիւն, օրէնսդրութիւն, երկրաչափութիւն կամ ուրիշ արուեստ մը:

Հայ աղքատիկ տղաքներն իրենց նախնական և երկրորդական կրթութիւնն ըստանալով իրենց եղած տեղն — և այդ տեղը ըլլայ Պարսկաստան, ըլլայ Ռուսաստան, ըլլայ Թուրքիա, ամէն երկրէն ալ պէտք է ըլլայ — թող երթան Բարիզ և այնտեղ սորվին գիտութիւն մը, արուեստ մը Համալսարանի կամ մասնագիտական դպրոցի մը մէջ. իսկ իրենց բնակարանն ըլլայ Մուրատ-Ռափայէլեան վարժարանը, իրենց ուսելիքն ու զգեստներն, ինչպէս նաև ուրիշ ծախքեր հոգացուին դպրոցէն: Վարդապետները միայն կը հսկեն աշակերտներու բարոյականին, անոնց աշխատութեանը, դպրոցին մատակարարութեան: Այս եղանակաւ կարելի է Մուրատեան-Ռափայէլեան կտակներու տոկոսովն ու հասոյթովն առ նուազն 50 աշակերտի ուսում տալ Բարիզի մէջ — թէպէտ աւելին ալ կ'ըլլայ, սակայն որոշ չենք գիտեր թէ այս երկու կտակներու գումարն ճիշդ որքան է, բայց 300.000 ոսկիէն նըստալ չէ, 500.000էն ալ աւելի չէ: Ուսման չրջանը միջին հաշուով հինգ տարի դնելով (ուսում կայ որ աւելի տարի կը պահանջէ, ուսում կայ որ պակաս) ամէն տարի Մխիթարեանք կրնան ազգին ընծայել տասը մասնագէտներ, որք չնորհեով մարդեր կ'ըլլան, իրենց անձին օգտակար, ազգին օգտակար, և մեծ զարկ կուտան ազգին կրթութեանն ու զարգացումին:

Այսօր Մխիթարեանք ամէն տարի կարող են ազգին հինգ վեց աշակերտ տալ, որք քիչ շատ բան սորված ըլլան, և բանի մը օգտակար ըլլան: Երբեք:

Այս առաջարկուած դրութեան առաւելութիւններն ու օգուտներն ակնբերել են: Շատ հաւանական է որ աղքատ տղաքներէ զատ Մխիթարեանները շատ մը թոշակաւոր աշակերտներ ալ ընդունին: Աշակերտ մը առանձինն ինչ ծախս որ պիտի ընէ Բարիզի մէջ, Մուրատ-Ռափայէլեան վարժարանին մէջ ատկէ շատ նուազ ծախս մը կրնայ ընել, հետեւա-

բար բազմաթիւ կ'ըլլան թոշակաւոր աշակերտներն: Այս կարգի աշակերտներու ծնողքներն շատ անգամ չեն ուզեր որ իրենց տասն և վեց, տասն և եօթը տարեկան տղաքները Բարիզի մէջ միայնակ ապրին: Մխիթարեաններու հսկողութիւնը մեծ դրաւական է, երաշխաւորութիւն է, և տարակոյս չունինք թէ ամէն կողմէ թոշակաւոր բազմաթիւ աշակերտներ պիտի զրկուին Մուրատ-Ռափայէլեան վարժարանը: Եւ այն ատեն Մխիթարեանք եթէ կտակներու գումարներովն ամէն տարի ազգին տասը մասնագէտ տան, շատ աւելի թուով մասնագէտներ կրնան տալ թոշակաւոր աշակերտներու կողմէ, և դիւրին է ենթադրել թէ մեր մտաւոր բարգաւաճումը ինչ զարկ կ'ստանայ:

Հարկ է ըսել թէ, Մխիթարեաններու հսկողութեան ներքեւ Հայ աշակերտներն ինչպէս խէքերնին գլուխին պիտի աշխատին. ժամանակ չեն կարող վատնել: Երոշեալ միջոցներու կ'երթան իրենց վարժարանը կամ համալսարանը մնացած ժամանակը կ'անցնեն Մուրատ-Ռափայէլեան շէնքին մէջ, ամէն փորձանքներէ հեռու:

Աւելորդ է ըսել որ այս դրութեամբ կը փակուի նաև յանձնարարականով աշակերտ ընդունելու դրութիւնն. ով որ երկրորդական կրթութեան վկայական առած է, այն միայն ընդունելի կրնայ ըլլալ, ով որ իր քննութիւններն կրնայ անցընել այն միայն կրնայ շարունակել իր ուսումն. և երբ աշակերտ մը գիտնայ թէ երբ քննութիւն մը չկրնայ անցընել, պիտի ճամբուի դպրոցէն, դիւրին է ենթադրել թէ ինչ եռանդով պիտի աշխատի:

Ձրի աշակերտները կրնան ընդունուիլ մէկ տարի Պարսկաստանէն, մէկ տարի Ռուսիայէն, մէկ տարի Թուրքիայէն, այնպէս որ իւրաքանչիւր երեք տարին այդ ամէն մէկ աշխարհէն տասնական աշակերտ Բարիզ կ'երթան:

Կրօնական խտրութեան խնդիրն ալ կը վերջանայ. ներկայացեալ Հայ աշակերտներու մտաւոր կարողութիւնը պէտք է պայման ըլլայ անոնց ընդունելութեան և ոչ թէ կրօնական դաւանանքը: Եթէ տասը բողոքական հայեր աւելի ընդունակ են քան կաթոլիկ կամ լուսաւորչական հայեր պէտք է անոնք ընդունուին, նոյնը կա-

թողիկներու կամ լուսաւորչականներու համար :

Բայց թէ քննութիւններն ինչպէս պիտի կատարուին , որոշումներն ինչպէս պիտի տրուին մանրամասնութիւններ են որոց մէջ մտնել չենք ուզեր . կարգադրութիւններ ընել դիւրին է :

Այս առաջարկ կը ներկայացնենք Մխիթարեան միաբանութեան . դեռ մեզ համար ծրագիր մըն է , կը յուսանք թէ օրուան խնդիր մը կը դառնայ Ռաիայէլեան և Մուրատեան վարժարաններու ո՛չ թէ կրօնական դասանի խնդիրը , այլ բարձրագոյն լեւոնական դասանի խնդիրը :

ԱՐՓԻԱՐ ԱՐՓԻԱՐԵԱՆ

ԱՇԽԱՐՀԱՐԱՌ ԽՈՐԵՆԱՅԻ

Մշակ և Արեւելի հայորդեացին արդէն թէ Մովսէս Խորենացին աշխարհաբառ թարգմանուած և սպազրուած է . թարգմանիչն է Խորէն Ստեփանէ , որ մեր եկեղեցականութեան « էջ » այնքան մեծ տեղ կը գրաւէ իր դիտութեամբն ու տալանդովը , վերջին օրերս Մշակի մէջ կը հրատարակէ նամակ մը ուր կ'ըսէ թէ՝ տրտապարուած երկու հազար օրինակէն արդէն հազար վեց հարիւրն սպառած են , և թէ քիչ ժամանակէն մնացեալն ալ պիտի սպառուի :

Հ. Խորէն Ստեփանէի այս ազդարարութիւնը աշխարհաբառի փայլուն յաղթանակն է , գրաբառի վերջնական պարտութիւնը : Չմոռնանք որ Աշխարհաբառ Խորենացին վաճառուած է միայն Կովկաս և Արարատեան նահանգը , իսկ եթէ մեր մէջ ալ վաճառուէր , անտարակոյս կրկնապատիկ պիտի ըլլար վաճառուած թիւը :

Այդ թարգմանութիւն , այդ վաճառում ցոյց կուտան թէ գրաբառն որքան անպէտ է մեզ համար , և կրնանք բնականօրէն մնաստակար : Որչափ ատեն Խորենացին կը մնայ գրաբառ ոչ ոք դիտէ թէ ինչ կը պարունակէ . քանի մը վարդապետներ , քանի մը վարժապետներ , քանի մը գրաբառասէրներ միայն ծանօթ են այդ

դրքին . իսկ ընդհանրութիւնը , նոյն իսկ ուսնալ ընդհանրութիւնը չէ տեսած Խորենացիի երեսն : Մեր դպրոցներուն մէջ այնքան խնամքով գրաբառ դաս կը տրուի բայց բոլոր դպրոցներէն — մասնաւոր դպրոցներ ըլլան թէ հանրային — եւած աշակերտներէն հարիւրին իննսուն և ինը ու երեք քառորդը Խորենացի ձեռքերնին չեն առած վասն զի անհասկնալի է :

Ինչ որ Խորենացիին համար կ'ըսենք , նոյնն է մեր բոլոր միւս մատենագիրներուն համար . երբեք ընթերցող և կրթւած ժողովուրդը չկարդար այդ մատենագիրներէ մին , վասն զի գրաբառ են , հետեւաբար անհասկնալի , ձանձրանալի : Անոնք որ դպրոցի մէջ եղիչէ թարգմանած են կամ եղնիկ , ահա բոլոր ծանօթութիւններն հին մատենադրութեան մասին :

Եւ սակայն այդ մտացեալ կարծուած Խորենացին երբ կ'սկսի աշխարհաբառ թարգմանուիլ , ժողովուրդը զայն կը ըսէ : Եթէ փորձ փորձուի եղիչէն , Բիւզանդը Լատիններուցին աշխարհաբառ թարգմանել , տարակոյս չունինք թէ այդ թարգմանութիւններն անովնչպէս պիտի տարածուին հայ ժողովուրդի ամէն խաւերու մէջ : Հայ ընթերցողը փոխանակ Մեծի Քրիստոսի կամ Կեանքի մասին պիտի կարդայ այդ գրքերն , որք պիտի պարտեն իր սիրտն :

Այս կէտն է ահա որ կը յանձնարարենք մեր մատենադրութեան , խնամատարներու հոգածութեանը : Աւետարանի և նախնեաց մի քանի մատենադրութեան թարգմանութիւնը անսահման փոփոխութիւն առաջ պիտի բերեն մեր ժողովրդի բարոյականին դադափարներուն , զգացումներուն մէջ :

Երբ իրողութիւնը կը խօսի , — ինչպէս Խորենացիի թարգմանութիւնը — այլ եւս անհիմն տրամաբանութիւններ , փտած դադափարներ , փաստեր անգործ են : Յիսուսն ինքն ինքն տարուած մէջ այնքան գրաբառ Խորենացի չէ վաճառուած , որքան վաճառուած է մի քանի ամսուան մէջ աշխարհաբառ Խորենացի :

Եւ երբ ըմբռնենք թէ նախնեաց մատենադրութեան թարգմանութեամբն է միայն որ այդ գրքերը օգտակար պիտի ըլ-

լան ժողովրդին, այն տանն պիտի հար-
ցնենք ի՞նչ բանի կը ծառայէ գրարտուր :
Արդի կեանքերնիս աշխարհաբոս, հին
կեանքերնիս, մեր կրօնքի հիմն Աւետա-
րանը աշխարհաբոսի վերածուած, ինչո՞ւ
ուրեմն այնքան չարչարել, տառապեցնել
մեր մանուկներու թարմ մտքերը, զանոնք
ըթացնել, և գրարտուր շնորհիւ, նոյն
խիկ հայերէն լեզուն անոնց ատելի բնածա-
յել :

Եթէ մեր տղաք սիրահար չեն հայերէն
լեզուի, և ըստ բաւականի լաւ հայերէն
գրողները քիչ են, պատասխանատուն
գրարտուն է միայն :

Ա. Ա.

ՄԵՌԵԼՈՅ ՕՐԸ.

ՍՊԻՐԻՏԱՐԻ ԳԵՐԵՉՄԱՆԱՏԱՆ ՄԷՋ

Ձատկին երկուշաբթին, Օր Մեռելոց,
Սկիւտարի գերեզմանատունն էի :

Արեւը ամպերու տակ ծածկուած է,
և մոխրագոյն ու տարտամ պայծառու-
թիւն մը կը արիէ չորս կողմ, այն պայ-
ծառութիւններէ մին որք բուն էզանակը
մոռցնել կուտան և ցերեկը կը չփոթեն ի-
րիզնադէմին հետ : Հովը կը փչէ լայն ու
հանդարտ յորձանքներով և Սկիւտարի
ճամբայներուն ճերմակ ու թափանցող փո-
շին կը բերէ կը խաղցնէ գերեզմանատան
սպիտակ մարմարներուն ու նորընծիւ ծա-
ռոց տերեւներուն վրայ :

Գերեզմանատան մէջ կը պտտիմ, ուր
մուր, անուշադիր քայլերուս ուղղու-
թեան, «թաղերուն» յօրինած քմահաճ
ճամբայներէն անցնելով, Հարուստ բու-
սականութիւն մը կը պատէ կը պաշարէ
չորս կողմ, ծառերուն չուրջը, գերեզմա-
նաքարերու չորս բալրքը, զորս խեղդել
կ'ուզէ կարծես իր արշաւող աճմանը մէջ,
արդէն իսկ իր ցօղուններուն ծայրերը
վայրահակ քարին փորագրութեանց վրայ :
Օշոշուկները ամէն տեղ կը պարզեն իրենց
լայն թերթերը՝ գեղնագոյն պսակին շուր-
ջը, ամէն տեղէ աւելի խոշոր ու կենդանի

են այդ ծաղիկները. մանկական յիշատակ-
ներ անգլալապէս կը թեւադրեն ինձ ձեռքս
տանուլ այդ ծաղիկներէ մին, «սալորիմ-
մեռնիմ» փորձելու համար : յետոյ յան-
կարծ մէկգի կը նետեմ ծաղիկը. այդ մե-
քելոց տան մէջ, տարօրինակ նախազգա-
ցում մը կ'ունենամ թէ վերջին բառը չա-
րաչուք պիտի ըլլայ ինծի համար : Օշո-
շուկներէն զատ ուրիշ ծաղիկներ ալ կան,
ամէն գոյներով, անծանօթ ու համեստ
ծաղիկներ, նման այն տգեղ ա. ջկանց որք
աշխարհիւ վրայէն կուգան կ'անցնին ա-
ռանց տնուն մը կամ հետք մը թողլու :
Կանաչ խոտերը չորս դին ծածկած են,
իրարու չաղապատեալ ու գալարուն, նման
որդերուն որոց հիւթը կը ծծեն : Հաստ-
ալմաստ ծառեր իրենց խօլական ստուերը
կը տարածեն. ոմանք արդէն իսկ ծաղիկ-
ներով բեռնաւորուած են, ուրիշները կ'եր-
կարեն իրենց տերեւները ցուրտ և ոսին,
հովն գուրս անդրադարձումս կմախքնե-
րուն զորս կը պարփակեն իրենց ներքեւ :

Հողը թարմ է, և թարմ ու թրժած
արտաշնչութիւն մը կ'ելլէ անկից : Նոր
փորուած հողակոյտեր իրենց ուռուցիկ
կռնակը կը բարձրացնեն դէս ու դէն : Եւ-
քեղ մահարձաններ կան որոց սպիտակ
մարմարը կը փալիւլայ ծառերուն ճիւղին
մէջտեղէն, և որք իրենց փանդակապատ
բարձրաւանդակին մէջ կը կանգնին յո-
խորտ կամ կը փռուին լայնանիստ : Ետտ
հողակոյտեր գետնին հաւասարած են, ու
խնամտաւ և երկիւղած ձեռքի մը անոնց
բոլորտիքը շարժած քարի կտորները միայն
կը դնեն սահմանն անդ հանդչող մեռելին :
Յետոյ, անթիւ ու անհատնում լայն ու
տափակ քարեր, կիսովին հողին մէջ
մխրձած, արեւէն ու անձրեւէն սեղած ու
մաշած, իրենց կիսուեր գրերուն մէջտեղ
կանաչ մամուներու ու խոտերու գալկած
գոյներով :

Աստ հաճի՛ր պապան . . . Աստ հաճի՛ր պա-
պան . . . Իւրաքանչիւր քայլիդ կը հանդի-
պիս այս երեք բառերուն որոց կը յաճոր-
դեն գրարտար վերտառութիւններ, հնու-
թեան պարզ ու միամիտ խօսքերով եր-
կինք թռած հրեշտակներու նմանութիւն-
ներով կամ յաւիտեական հանդստեան
զգածեալ փոխարեքութիւններով : Ու,
չըջագայութեանդ հետ, աչքիդ առջեւ

կ'ունենաւ ամբողջ կեանքը, կամ մանաւանդ կենաց ամբողջ տարիները, ի հասակէ 20 ամաց, ի հասակէ 10 ամաց, ի հասակէ 80 ամաց ի հասակէ 4 ամաց . . .

Եղովիւ կը քալեմ այդ հողին վրայէն, չ'ծանրանալու համար երկու սիրելիներու վրայ որքանդ կը հանգչին քովէ քով, հայր ու որդի: Մեռելոց օրն է այսօր, և ինձ նման տասն տասներկու հոգի, գերեզմանատան ընդարձակ տարածութեան մէջ պրտած, մեծ մասամբ պանդուխտ ազգայիններ, քարերու բոլորակը կը գեգերին:

Ինձմէ քիչ մը անդին, անդացի քահանայ մը բարձրաձայն կ'աղօթէ գերեզմանի մը վրայ ի հաշիւ երկու բեռնակիրներու որք գլուխնին ծռած, աբախէնին յարգանքով ձեռնընկն բռնած, քահանային շարժմանը կը հետեւին, գերեզմանին գլուխը կ'անցնին անոր հետ ու հակառակ կողմը կ'երթան անոր ետեւէն: Քահանայն նշմարած է սպասողական դիրքս, որովհետեւ կ'աճապարէ, կը փութացնէ իր աղօթքը, հապճեպով խաչակնքութիւն մը կ'ընէ, և իմ կողմն կուգայ, մինչ բեռնակիրները կը ծռին անոր ձեռքը կը համբուրեն երկիւղածութեամբ:

—Տէր հայր, աղօթեցէք սա գերեզմանին վրայ . . .

Ու արդէն նա շփած է իր աղօթքը, մերթ պարզ արտասանութեամբ, մերթ բաղաձայն երգելով, զարմանալի շուտութեամբ անցնելով մէկ շարահանէն միւսը, փակեղն հանելով ու նորէն դնելով հետդհետէ . . . Յետոյ պահ մը ձայնը կը դադարի ու ակօսյներուն մէջէն կը միթմրթայ փթափելով գլուխս վեր կ'առնում, և կը տեսնեմ որ զբաղած է խնամով վերցնելու շիւղ մը զոր հովը բերած դրած է իր նոր փիղնին վրայ, շիւղը կը յամառի, քահանայն աղօթքը բոլորովին կը դադարեցնէ, կը յաջորդի վերջապէս մէկգի նետել շիւղը, և աղօթքը կը վերսկսի թաւալուն կառքի մը տէս, որուն ընթացքը պահ մը կասեցուցած ըլլար դայլախաղի կտոր մը: Պահ մը յետոյ, դարձեալ նոյն դադարը, այս անգամ քահանայն, վերին շրթունքը դուրս երկնցուցած և աչերը գէպի վար խոծուած, իր պիտերուն մէջ մէկ քանի թեկեր կը քաշէ ուժգին, ցնցումով մը կը փրցնէ և կը նետէ . . . և յետոյ «Հայր Բե Դոմինի» ե. . . »:

Քահանայն կը հեռանայ և վայրկեան մը յետոյ կը տեսնեմ գինքն ուրիշ գերեզմանի մը առջեւ աղօթելով:

ԼԵՆԻՆ ԲԱՇԱԼԵԱՆ

ԱՊԱԳՈՅ ԿԵԱՆՔԸ

ՅԵՏ ԸՆՏՐՈՒԹԵԱՆ

(Վեհ. Հայրապետ ի Պ. Լեն և ի Կովհաս)

Մահի նախորդ. թիւին մէջ նկարագրելով Աղբ. Ժողովի 1915 սեպտեմբերի 11 նիստն, ուր Կաթողիկոս ամենայն Հայոց հռչակուած էր Կաթողիկոս Ս. Մեղիսեղէի Մուրատեանց, խոստացանք մի քանի տեղեկութիւններ հաղորդել յետ ընտրութեան պատահած գէպքերու մասին. այդ տեղեկութիւնները կը քաղենք, շատ կարճաժամ կերպով, 1915 սեպտեմբերի և հոկտեմբերի Արեւելէն, Ժամանակէն և Թիֆլիզի Մշակէն:

Արեւել, որ հզօրապէս ընդգիմացած էր Կաթողիկոս Կաթողիկոս հռչակուելուն, յայտարարեց սեպտեմբեր 2ին՝ թէ իր սկզբունքն է հստակիւ ազգին կամացը որուն թարգմանն է Ազգային Ժողովը, հետեւաբար կը ճանաչէ Ս. Մեղիսեղէի Սրբազանը, «Ազգիս Վեհափառ Հայրապետը»:

Ս. Արիստակէս Սրբազան որ ընտրուած էր օրինաւոր Կաթողիկոս, շնորհաւորելով Ս. Մեղիսեղէի սրբազանն, իբր օրինական Կաթողիկոս, առանձնացած է վանք մը: Մենաստանի մը սուրբ խաղաղութեան մէջ ուղեց Նորին Սրբազանութիւնն անորաւ սահմանել Հայաստանեայց եկեղեցւոյ իրաւանց Վեհութիւնը: Իւր անձնուրացութեամբ Նորին Սրբազանութիւնը թոյլ չտուաւ որ այդ Վեհութիւնը խժրժանքներու առարկայ դառնայ: Նորին տպաւորութիւն գործեց համայն ազգին վրայ Ս. Արիստակէս Սրբա-

զանի այս արժանավայել ընթացքն. ոչ ոք համարձակեցաւ անհաճոյ տկնարկ մը ընել Նորին Սրբազնութեան. և վաճառք, ուր առանձնացած էր, եղաւ Հայոց համար ուխտատեղի մը, ուր Հայերը կ'երթային սիրտնաք փնտռելու:

Վսեմ. Նուբեան էֆէնտի ամէն ուրեք յայտարարեց՝ թէ Ազգ. ժողովն ուրիշ կերպ չէր կրնար ընել բայց եթէ Մեքիսեդէի Սրբազանը ճանչնալ Կաթողիկոս, ապա թէ ոչ հերձուածը պիտի տիրէր Եկեղեցւոյ մէջ: Սակայն ինքն ալ կ'ուզէր որ Ազգ. ժողովի մէջ այդքան դիմադրութիւն մը ըլլայ, որպէս զի չկարծուի թէ Հայոց ազգը պատրաստ է շատ դիւրութեամբ դռնէլ իր եկեղեցական իրաւունքները:

Սեպտեմբեր 10ի Ժամանակին մէջ Բեքրսպուրկէն հրատարակուած թղթակցութիւն մը կը սլարդէ զազունիքն Տ. Մեքիսեդէի Սրբազանի Կաթողիկոս վաւերանալուն:

Իզմիրի ռուսական հիւսաւոտսի միջնորդութեամբ ապահովութիւն տրուած է Պոլսոյ ռուսական դեսպանին՝ թէ Մեքիսեդէի եպիսկոպոս համոզուած է որ Վեհափառ Զարին չորհիւ միայն կրնայ ինք Կաթողիկոս ըլլալ, ուստի եթէ երեք արժանանայ այդ չորհին, միշտ երախտաւորտ պիտի մնայ, և իւր ընթացքն ալ պիտի համապատասխանէ իւր երախտագիտական զգացումներուն:

Ռուսոյ Պոլսի Վսեմ. դեսպանը այս տեղեկութիւնը Բեքրսպուրկ հաղորդած ժամանակ միանգամայն համոզում յայտնած էր թէ՝ Կաթողիկոսի վաւերացումը կը վերջացնէր Պալատէնիայի խնդիրը: Պոլսոյ Ազգ. Հայոց ժողովն, որ այժմ ալ Կաթողիկոսի կազմուած է, պիտի ճանաչէ այդ վաւերացում, ինչպէս 1885ին ճանչցած էին հայ Կաթողիկոսները: Այս մասին ապահովութիւն տուած է Հայոց արդի Պատրիարքը, ուստի այլ եւս չմնար Պալատէնիայի խնդիր:

Վսեմ. դեսպանի ջերմագին յանձնարարութեան չորհիւ կատարուեցաւ Մեքիսեդէի Սրբազանի վաւերացումը:

Թիֆլիզէն եկած պատուիրակութիւնը չարաթ մը Պոլիս մնալէ վերջ Իզմիր դընաց: Այդ պատուիրակութեան Պոլսէն ընկերացան Ազգ. ժողովոյ ատենապետը, Կրօնական և Քաղաքական ժողովոյ ատենապետներն, Վսեմ. Մերեթ-գուլի եւ Վսեմ. Թորոսեան էֆէնտիներն, Արեւելի և Ժամանակի թղթակիցներն: Թէպէտեւ Արեւ. Մահալի խմբագիր Պ. Մամուրեան ալ կը փափագէր ընկերանալ պատուիրակութեան, բայց չիրաւարժեց այդ փափագը, վստն զի Իզմիր մտնելու համարձակութիւն չունէր:

Պատրիարքարանը որոշեց յատուկ շոգենաւ մը վարձել Կաթողիկոսը Իզմիրէն Պոլիս բերելու համար: Քաղաքական ժողովոյ ատենապետ Պէրպէրեան Ռէթէոս էֆէնտի պնդեց և պահանջեց որ այս նըպատակին համար վարձուի Լոյտի Սաֆաւա: շոգենաւը: Այդ շոգենաւով էր որ 1887ին Տ. Մեքիսեդէի վտարանդի եւ հալածեալ, կուգար Իզմիրէն Պոլիս: պէտք էր որ այդ շոգենաւով այժմ Նորին Վեհափառութիւնը իր յաղթական մուտքն ընէ ի Պոլիս:

Այս դադաւիար շատ վսեմ և փրկիսփայական երեւցաւ. սակայն ոմանք դիտողութիւն ըրին թէ՝ Սաֆաւան շատ հինցած է, Լոյտն ալ զայն յաճախ չգործածէր, կրնայ վտանգաւոր ըլլալ: Այս առարկութիւններուն Պէրպէրեան էֆէնտի կարճ պատասխան մը տուաւ. յիշեցուց Յուլիոս Կեսարի խօսքն առ նաւաւարն իւր «Զի՞ երկնչիս, զԿեսար բարձեալ տանիս»:

Այս խնդրի մասին, Արեւ. Մահալ կը հաղորդէ հետեւեալ տեղեկութիւնը:

«Ստոյգ ազմուրէ գիտենք թէ՝ Քաղ. ժողովոյ Ատենապետ էֆէնտին ունի նաեւ ուրիշ նպատակ մը Սաֆաւան անպատճառ վարձել տալ ուղեւով: Երբ 1887ին Մեքիսեդէի Սրբազան Իզմիրէն Պոլիս եկաւ այդ շոգենաւով, Պէրպէրեան էֆէնտի որ ոչ միայն քաղաքական անձնաւորութիւն մըն է, այլ և բանաստեղծ մը, ձօնեց Նորին Սրբազնութեան երգ մը յորում Սաֆաւան, որ թարգմանի Կաթողիկոս, կը յանգէր առ Կաթողիկոս. և տաղաչափական գեղեցիկ գիւտերով իւրաքանչիւր տող կը վերջանար ուով: Այդ երգ պիտի

երգէին, Կառնալը նաւահանդիսատ մտած պահուն, Մայր վարժարանի աշակերտք: Ինչպէս յայտնի է Հանգուցեալ Փառնապետան էֆէնտի տնօրէն էր այդ վարժարանի, բայց այն ատենի Քաղ. ժողովն վերջի պահուն խմանալով այս իրողութիւն, անվայել միջոցներ ձեռք առաւ և արգելեց որ դպիրներն երգեն այդ ձօն: Սակայն պարագայից բերմամբ քսան եւս թը տարի վերջ այդ երգ կը դառնայ կ'ըլլայ աւուր պատշաճի երգը. «Վէմն զոր անարգեցին նա եղև գլուխ անկեան»: Այդ երգ պիտի երգեն գեղգեղաձայն դըպիրք, երբ Վեհափառ Հայրապետը մտնէ ի Պոլիս: Սակայն որպէս զի այդ երգ, որ միանգամայն գեղահիւս գլուխ գործոց մըն է, զուրկ չհամարուի խմաստէ, պէտք է որ Նորին Վեհափառութիւնը Պոլիս մտնէ Կառնալով: Գոհ ենք որ Ամեն Ս. Պատրիարք Հայրն և Պատկառելի վարչութիւնը ընդունած են Քաղ. ժողովոյ Ատենապետ էֆէնտիին առաջարկը:»

Սախաւան վարձուեցաւ, պատուիրակութիւնը գնաց Իզմիր, ուր փառաւոր ընդունելութիւն եղաւ: սեպտեմբեր 26ին Սախաւան մտաւ վերստին ի Պոլիս, հանդերձ Վեհափառ Մեղիսեդէկ Կաթողիկոսով:

Տեղի անձկութիւնը չներեր մեզ մանրամասնօրէն նկարագրել թէ՛ Իզմիրի և թէ Պոլսի հանդէսները. քանի մը պարագայներ միայն առաջ բերենք:

— — —

Սեպտեմբեր 26ին, հիանալի օդով, Սախաւան խարխիս նետեց Գապաթաշի նաւամատոյցին առջև, ուր խոնուած էր ժողովրդեան անհուն բազմութիւն: Բազմութիւն նաւակներ, չոգենաւակներ չրջապատեցին Սախաւան: Հանդիսին կարգադիր մասնախումբը հինգ չոգենաւակներ յատկացուցած էր երգեցիկ տղայոց, որք սկսան միարեւան երգել, երբ Կառնալ (Սաթուռնո) խարխիս նետեց, Պէրպլիւկան էֆէնտիի յօրինած երգն որ հետեւեալն է.

(ԵՂԱՆԱՆ. Թնայ հիմնը նոր Աւարայր:

Ո՛վ երջանիկ դու Կըռոնոս (1)

Որ ըզՀայոց Կաթողիկոս

Բարձեալ բերես ի Վոսփորոս,

Ո՛վ երջանիկ դու Կըռոնոս

Օրհնենք իջցեն քեզ երկնահոս.

Կեցցե՛ս կեցցե՛ս դու Կըռոնոս,

Յաւէտ կեցցե՛ս դու Կըռոնոս:

Խաղաղութեան ո՛ր դու Յանոս

Բաց ըզՏաճարդ արդ լիայոյս,

Ձի սքանչելին նոր Սեղբնատորոս

Փառօք բազմիլն ի վեհ դահոյս

Ոսոխքն անկցին ի խոր դահոս,

Կորնչեցին ի Տարտարոս

Իբր ըզՀարն այն Յուլիանոս:

Որ յաջորդեաղ ըզԹադէոս

Եւ փառապանծն զԲարթողմէոս

Ո՛վ մեծրդ քան զԳրիգորիոս,

Հուսաւորի՛չ որպէս փարոս

Ընդ մեր խաւարն Ովկիանոս

Ծաւալեցն՛ս սրայծառ ըզՂոյս

Լո՛յս Լո՛յս Լո՛յս Լո՛յս, Լո՛յս Լո՛յս Լո՛յս Լո՛յս

Ո՛վ երջանիկ դու Կըռոնոս

Որ ըզՀայոց Կաթողիկոս

Բարձեալ բերես ի Վոսփորոս,

Ո՛վ երջանիկ դու Կըռոնոս

Օրհնենք իջցեն քեզ երկնահոս.

Կեցցե՛ս կեցցե՛ս դու Կըռոնոս

Յաւէտ կեցցե՛ս դու Կըռոնոս:

— — —

Նորին Վեհափառութիւնը ելլելով շոգենաւակէն Գապաթաշի նաւամատոյցը, օրհնեց հաւաքեալ բազմութիւնը և մըտնելով Ռուսիոյ դեսպանատան շքեղ լանդին, զոր Վսեմ. դեսպանը խրկած էր յատկապէս, գնաց ուղղակի Բերայի Ս. Ներսիսեան զուգեան եկեղեցին. բազմութիւն լանդներ և քառքներ որոց մէջ էին պաշտօնական անձինք և քաղաքի երեւելիք կը հետեւէին հայրապետական լանդին:

Ս. Ներսիսեան զուգեան տաճարին մէջ գոհարանական աղօթքէ մը յետոյ Նորին Վեհափառութիւնը գնաց հանգչիլ Թաղական խորհրդարանը, զոր փառաւորապէս զարդարել տուած էր Բերայի Առժամեայ Թաղական Յանձնախումբի տոննապետ

(1) Տե՛ս ծանօթ. Ա. Երես 262:

Վսեմ. Նուբեան էֆէնտի :

Խորհրդարանին մէջ կատարուեցաւ սրտայոյզ հանդէս մը : Ամենապատիւ Տ. Յակոբ Աշոտ Սրբազան Պատրիարքը գլուխը բացած, ծնրադիր չոգեցաւ Նորին Վեհափառութեան առաջ և համբուրեց ջերմեռանդութեամբ Սուրբ Աջը :

Կրօն ժողովոյ Գեր. Ատենապետը, Շահապալեան Յակոբ սրբազան և բոլոր եպիսկոպոսք ու վարդապետք կրկնեցին սոյն արարողութիւնը :

Նշմարելի էր Տ. Խորէն Արայազն (2) Սրբազանի բացակայութիւնը Նորին Սրբազանութիւնը անհանգիստ էր : Պատրիարքական վերջին պայքարը խանգարած է Նորին Սրբազանութեան առողջութիւնը :

Թաւ. խորհրդարանէն ելլելով Վեհ. Հայրապետը դնաց Նորին Վեհափառութեան յատկացուած բնակարանը, որ է Բերայի մեծ պողոտայի վրայ Վսեմաշուք Նորատունկեան Յարութիւն էֆէնտիի պերճ բնակարանը Այս բնակարան, որ այն ատեն այսքան ընդարձակած աւալչէր, հանգուցեալ Գէորգ կաթողիկոսի յատկանալու բարերաստութիւնն ունեցած էր :

Վեհ. Հայրապետն հազիւ թէ մի քիչ հանգչած էր, և ահա Ռուսիոյ Վսեմ. դեսպանը այցելութեան եկաւ Նորին Վեհափառութեան, ընկերակցութեամբ դեսպանատան առաջին թարգման Ալեքսանդր Նէվրուզ Յարեթիկ էֆէնտիի :

Նոյն իրիկունը Վեհ. Հայրապետը այցելութեան դնաց Վսեմ. դեսպանին, ընկերակցութեամբ Վսեմ. Նուբեան էֆէնտիի :

Երեք օր վերջ Վսեմ. դեսպանը փառաւոր հացկերոյթ մը տուած է Ն. Վեհափառութեան :

Այնուհետեւ ալ Վեհ. Կաթողիկոսը ի պատիւ դեսպանին տուաւ մեծ հացկերոյթ մը, որու մասին թիֆլիզի Մշ. օրագրին Կ. Պոլսէն գրուած թղթակցութենէ մը կը քաղենք հետեւեալ մի քանի տեղեկութիւնները :

«Վեհ. Հայրապետին բնակարանը ողորուած էր ելեքտրական լոյսով. — մենք տակաւին կապրինք հին բարի ժամանակ-

ներու մէջ, մեր տուներն ու փողոցները դեռ տակաւին կը լուսաւորուին ելեկտրական խեղճ լոյսովը :

«Վսեմ. դեսպանը հանդերձ դեսպանատան գլխաւոր պաշտօնեայներով եկած էր որոշեալ ժամուն :

«Հայոց կողմանէ ներկայ էին. աշխարհական դասէն Վսեմ. Նուբեան էֆէնտի, որ Վեհ. Հայրապետին մտերիմ խորհրդականն է այժմ. Վսեմ. Ստեփան փաշա Ասլանեան, Վսեմ. Տիգրան էֆ. Յուսուֆեան, Վսեմ. Յ. էֆէնտի Մերեթեֆուլի. Վսեմ. Յով. էֆ. Թորոսեան, Վսեմ. Յ. էֆէնտի Նորատունկեան : Մի քանի դրամատէրք և Արեւելի վարչական խորհրդի Ատենապետը :

«Եկեղեցական դասէն ներկայ էին միայն Ամենապատիւ Սրբազան Պատրիարք հայրն և Գեր. Խորէն Արայազն սրբազանը, ուրիշ ոչ ոք :

«Գեր. Արայազն սրբազան հիւանդ էր. Պատրիարքական վերջին դէպքերը վերին աստիճանի յուզած էին Նորին Սրբազանութիւնը : (3) Այդ յուզումի հետքերը տակաւին նշմարելի էին : Երիտասարդ եպիսկոպոսին մագերուն մէջ մի քանի ձերմակներ կը տեսնուին. և գեղեցիկ փաղփուռն մօրուքին ձախակողմն ալ — սրտին շատ մօտ կողմէն — կ'երեւան մի քանի արծաթեայ թելեր. վշտի արդիւնք : Սակայն Սրբազանը միշտ ուրախ է, միշտ զուարթ, սեղանին փայլն էր Նուբեան էֆէնտիի հետ միասին. հայ եկեղեցակալութեան երեսը ձերմակ կը հանէր :

«Անցողաբար ըսենք թէ Սրբազանը հաւանորէն պիտի ընտրուի Իզմիրի Առաջնորդ :

«Մշակի բնթերցողներն անշուշտ պիտի նշմարեն որ Կաթողիկոսական սեղանէն բացակայ են Կրօն. ժողովոյ Ատենապետ Շահապալեան սրբազան, ինչպէս նաեւ Ազգ. ժողովոյ, Քաղ. ժողովոյ ատենապետներն, Արեւ. Մամուլի խմբագիր Պ. Մամուրեան և Մելքիսեդէկեան կուսակցութեան, կամ լաւ եւս նախկին կուսակցութեան պետերը. այդ բացակայութեան դադարները պարզել շատ դժուար չէ : Վեհ. Հայրապետը շատ ծանր կը վարուի ատոնց հետ :

«Երբ սեղանի հրաւերներն կը պատ-
րաստուէին ի ներկայութեան Նուրեան
էֆէնտիի եւ մի քանի եկեղեցականնե-
րու, Հայրապետն կը յայտարարէ թէ
կուզէր որ Ազգ. Ժողովոյ, Քաղ. Ժողովոյ
և Կրօնական Ժողովոյ Ատենապետներն սե-
ղանին չհրաւերուին:

—Ատոնք գեսպանի առջեւ ելլելու
մարդիկ չեն, ըսած է. ազգն ի՞նչպէս
այս մարդիկներու պաշտօն կուտայ: Բա-
րով խերով Իզմիր չգային. պաշտօնական
սեղանի ներկայ գտնուեցան. ուղես չու-
զես պիտի գտնուէին: Ռուսիոյ Վսեմ. հիւ-
պատոսն ալ ներկայ էր: Մէյ մ'ալ նայիս,
ան մէկ դեղին մարդ կայ, Քաղաքական
Ժողովի մէջ ալ պաշտօն ունի, ի՞նչ է,
անունը միտքս չգար:

—Ծառայ ենք Վեհափառ, Պէրպէրեան,
ըսին ներկայ եկեղեցականք:

—Այո, Պէրպէրեան. նայիս տո մար-
դը ոտքի ելաւ և սկսաւ Փրանսերէն խօ-
սիլ. Պալատէնիայի խնդիր յարուցանել.
պաշտօնական բարձր բաժակներու դէմ
բողոքել: Խօնք էր ի՞նչ էր. անմիջապէս
լռեցուցի: Աս մարդիկը քաղաքաքա-
նութիւնը ի՞նչ է, աշխարհիս օրէնքներն
ի՞նչ են չեն գիտեր: Խեղճերն էն վեր խնդիր-
ներու մէջ կ'իյնան: Նուրեան էֆէնտի մե-
ղաւորը դուք էք որ թող կուտաք ասանկ
մարդերու ազգային գործոց մէջ մտնել:

—Վեհափառ տէր, մեղաւորը մենք չենք,
մեղաւորը Սահմանադրութիւնն է, որ
ոսովաւարութիւնը հաստատած է:

—Ատ ալ ատանկ է, իրաւունք ունիս,
բան մը մտածեցէք ազգը ազատեցէք:

—Ձեր Վեհափառութեան օրհնութեամ-
բն ու աջակցութեամբ կը յուսանք թէ
Պէզնեան ամիրայի, մօրեղբօրս, Ժամանակի
դրութիւնը կը հաստատուի:

—Յուսամ թէ, յուսամ թէ: Ան մէկալն
ալ Կրօնական Ժողովի Ատենապետ են ը-
րեր, Շաղպաղեան է, Շանապղլեան է
ի՞նչ է. ճշմարտն ալ կանչելու բան չէ:

—Ծառայ ենք Վեհափառ, ըսին եկեղե-
ցականք, Ձեր Վեհափառութեան բարձր
կամայն համաձայն պիտի ղրկենք հրա-
ւերները: Սակայն Գուրգէն ծառանիդ
ի՞նչպէս է:

—Ադ մարդն ո՞վ է:

—Ազգ. Ժողովոյ Ատենապետն:

—Հա', սա էր, ատ տղան անոնց պէս
չէ. ի հարկին լուռ կենալ գիտէ, խօսի
ալ նէ հանգարտ և պարագայից յարմար
կը խօսի: Իզմիր անդանին միջոցին զիտեցի
որ շնորհքով կերպով, քաղաքավարի ճա-
շել գիտէ, վերջապէս բան մին է. ճանրմ
ան մէկալները քեզի փառքերնին
կ'անցնեն, վերնուն կը կախեն, պատա-
ռաքալ բռնել չեն գիտեր: Ընտրո՞ր եղեր
է որ աս Գուրգէնը անոնց պէս չէ. դա-
ստառ է, այնպէս չէ՞:

—Ծառայ ենք, Սրբազան, Գուրգէն
ծառայիդ Օրթագեղցի է:

—Հա', սանկ ըսէք, կը տեսնուի որ
աշխարհի մէջ մեծցեր է. վրան շնորհք
մը կայ:

Հրաւերները պատրաստուած պահուն,
վարդապետ մը ներս կը մտնէ «Առժամ-
եայ Վեհարանը» — այսպէս կ'անուանեն
Հայրապետին բնակած սենեակը, և կը
հաղորդէ թէ՝ Պ. Մամուրեան եկած է:
Արեւ. Մամուլի խմբագիրը ասլա՞ծ մնացեր
է տեսնելով որ զինքն անմիջապէս Վեհա-
փառին քով չեն տանիր:

—Օ՛ր, ատ մարդն ալ, ըսաւ Հայրա-
պետը որ զուարճաբան ըլլալով աւելցուց:

—Ձեռքս ինչ Խալիֆա Խէր: Ի՞նչ կու-
զէ:

Նուրեան էֆէնտի որ շատ սրամիտ է,
աւելցուց մը պատմեց: Ըսաւ թէ՝ Անգղիոյ
Թագաժառանգը, Կալլէսի իշխանը երի-
տասարդութեան ժամանակ եգիպտոս ե-
ղած միջոցին, մերթ ընդ մերթ իբր
պարզ մահկանացու կ'սկսի պտըտիլ փո-
ղոցները. դերձակի մը խանութին առջե-
ւէն անցած ատեն ներս կը մտնէ, զգեստ
մը ապսպրելու պատրուակաւ և կ'սկսի
խօսակցիլ. իշխանական ձանձրոյթը կ'ուզէ
փարատել: Կ'ախորժի այդ տեղէն, և շա-
քաթ մը ամէն օր կուգայ այն տեղ կէս
ժամ, ժամ մը անցնելու. դերձակը վեր-
ջին օրը կ'իմանայ թէ ո՞վ է իրեն այցե-
լուն, որ այնքան ընտանեբար կը վարուի
իր հետը: Ինչ և է իշխանը Լոնտոն կը
դառնայ, դերձակն ալ ժամանակէ մը
վերջ գործով Լոնտոն կ'երթայ, և պար-
տականութիւն կը համարի «իր սիրելի
բարեկամ Կալլէսի իշխանին» այցելել, եւ,
յաճախ այցելել. կ'երթայ իշխանին բնա-
կարանը. զինքը չեն ընդունիր. շատ կը

պնդէ. անունը կուտայ. կը հազորդեն իշխանին. պատասխան կը բերեն թէ չը-
ճանչնար:

— Բռնէ՛ք, կ'ըսէ, որ եգիպտոսի դեր-
ձակն է, որուն քով կուգար ամէն օր:

Այն ատեն իշխանին պատասխանը կը
բերեն թէ՛ «պգերձակը եգիպտոսի մէջ կը
ճանչնայ, բայց ոչ Լոնտոնի մէջ»: Այսպէս
ալ Վեհափառ տէր, այդ Մամուրեանները
պէտք է գիտնան թէ՛ Ձեր Վեհափառու-
թիւնը զանոնք Իգլիքի մէջ կը ճանչնայ,
բայց ոչ Պոլսի մէջ:

Ահապէս քրքիչ մը բացուց Վեհափառը,
և հրամայեց որ Վահան վարդապետը
ներս կանչուի:

Վահան վարդապետ (Տէր-Մինասեան,
Պարտիզակցի) Վեհափառին մտնաւոր
քարտուղարն է, և միտին էջմիածին պի-
տի երթայ նոյն բարձր պաշտօնով:

— Վահան վարդապետ, բոսա, սա Պ.
Մաթոսն է եկեր, սուրճ մը խմցուր ճամ-
բէ:

— Էջմեանի, աւելցուց Վեհափառը
դառնալով նուրեան Էջմեանի, ի՞նչ տըխ-
մար մարդիկ են ատոնք. կ'ելլեն քառա-
սուն տարի կը պոռան, կը կանչեն Ռու-
սիոյ դէմ. ալ բան չի մնար անամօթարար
կ'ըսեն. հիմա ալ ելեր իմ մօտս կուգան:
Ես Ռուսաց տէրութեան բարձրագոյն
պաշտօնեայ կը սեպուիմ. ես չըմհայեաց
պէտք է ըլլամ. եթէ Ռուսաց դեսպանն
խմանայ թէ ես ատանկ մարդերու երես
կուտամ, կը տանիմ կը բերեմ, ի՞նչ կ'ըսէ:
Բեղրսպուրկ կը հազորդէ, ինչո՞ր կ'ըլլայ.
Ես այն ատեն ի՞նչպէս վարուիմ ռուսաց
կառավարութեան հետ. ես հաշտարար
քաղաքականութեան պիտի հետեւիմ: Աս
մարդիկը պէշայ են մեր գլխուն: Մէյ մ'ալ
միտքը դրեր է որ զինքը ձեմարտնին աը-
նօրէն պիտի ընեմ, Աբա-աբի խմբագիր
պիտի ընեմ: Ասանկ երազներով ապրած
է. ես քաղաքականութիւն ունիմ, քաղա-
քականութեան հակառակ չեմ կրնար շար-
ժիլ: Եւ այդ պաշտօններն ալ մեր Պ. Այ-
վաղեան Աբրահամին պիտի տամ. մեղք
է. անիկայ կը սիրեմ: Անանկ քաղաքակա-
նութեան մէջ չլինար. անկէ ետքն ալ իր
հալին մարդ է. Վահան վարդապետ:

— Ծառայ եմ, Վեհափառ Տէ՛ր:

— Ծուռ գնա, սուրճը տուր, ճամբէ

այդ մարդը. և ըսէ՛ որ մէյ մ'ալ աս
տեղուանքը չգայ:

Մինչ այս մինչ այն Պ. Մամուրեան տն-
դիի սենեակը ինքզինքը կուտէ:

Վահան վարդապետ որ քիչ մը բարա-
կը չնայիր, ծիծաղելով կ'երթայ բոլոր լը-
սածները կը պատմէ Պ. Մաթթէոս Մա-
մուրեանի, Ծերունի խմբագիրը գրեթէ
կաթուածահար կ'ըլլայ. ա'լ սուրճ ալ չը-
խմեր. յուսաբեկ, կատաղի դուրս կ'ելլէ
կերթայ, ոխն ու տաւելութիւնը սրտին
մէջ:

Երկար կ'ըլլայ ամբողջապէս առաջ բե-
րել երեք շաբաթուան մէջ կատարուած
հանգէսներու նկարագրութիւններն. վեր-
ջապէս հոկտեմբեր 15 կ'որոշուի Նորին
Վեհափառութեան Պոլսէն մեկնելու օրն:
Նոյն օրը Վեհ. Հայրապետը կ'երթայ Օր-
թազեղ Մաքսուտեանց ծովեզերեայ ապա-
րանքը, ուր մի քանի ժամ հանգչելէ և
այցելութիւններ ընդունելէ յետոյ, այն
տեղէն, նման Կէորդ կաթողիկոսի, կը
մտնէ շոգենաւ: Պաթում գնալու հա-
մար, Ռուսիոյ դեսպանը գեղեցիկ, մեծ
շոգենաւ մը յատկապէս Օտեսայէն բերել
տալով դրած է Վեհափառ Հայրապետին
տրամադրութեան ներքեւ:

Վեհ. Հայրապետը Պոլսէն մեկնելէն
վեց օր յետոյ Թիֆլիզ կը մտնէ յատուկ
կառախոմբով:

Աբէ-Էլ, որ այժմ Վեհ. Մեղիսեդէկ
կաթողիկոսի թերթն է, կը հրատարակէ
հեռագիր մը որ կը նկարագրէ մուտքի հան-
դէսն. հեռագիրը կը հազորդէ թէ՛ կա-
թողիկոսը շոգեկառքէն ելլելով փառաւոր
ուղեկցութեամբ գնացած է Վանքի Մայր
Եկեղեցին, ուր հանդիսաւոր կերպով եր-
գած է Բեւշէնը:

Կաթողիկոսը շաբաթ մը Թիֆլիզ մնալէ
յետոյ ուղեւորած է Ի Ս. Էջմիածին և
օծուեր է Կաթողիկոս:

Նորին Սուրբ Օծութիւնը իւր Կաթո-
ղիկոսական առաջին պարտականութիւնն
համարած է երգել, նմանը չտեսնուած
փառաւորութեամբ, Բեւշէնը:

Վեհ. Կաթողիկոսին Բեւշէնը երգելը

պատրուակ մը կ'ըլլայ Աբե-Մամուլի պատերազմ հրատարակելու ընդդէմ կաթողիկոսին: Պ. Մամուրեան անսահման կերպով կատարած էր Պոլիս իրեն եղած ընդունելութեան համար, բայց խոհեմութիւն համարած էր լուռ կենալ: Ծանօթ որ Աբե-Մամուլի խմբագիրն ինքն է, այս պարագային մէջ խոհականութիւնը շահաւոր համարած էր: Իզմիրցիք բառախաղ մը շինած են «շահն սեր, հոն Ծահնուր»: Մեքիսեդէկ կալիսկոսոսի դէմ յանկարծական յայտուեն յարձակում մը կատարելապէս պիտի արդարացնէր այդ սրախօսութիւն: Կաթողիկոսին ճշգլիք երգելը պատրուակ մը եղաւ Պ. Մամուրեանի որպէս զի ինքզինքը Ազգային եկեղեցւոյ վահան մը ցոյց տայ: Այն խել մը թշնամական հինցած փտած բացատրութիւններն սկսաւ դործածել վեհ. Մեքիսեդէկ կաթողիկոսի դէմ, զոր կ'անուանէր, «վարձկան, օտարին գործիք, անհաւատ»:

Նոյեմբերի թիւին մէջ Պ. Մամուրեան կը յայտարարէր թէ «Տ. Մեքիսեդէկօֆ» կաթողիկոսի անցեալի նկատմամբ հետաքրքրական տեղեկութիւններ պիտի հաղորդէ. պատմական կարեւոր իրողութիւններ ի վեր պիտի հանէ:

Աբե-Մամուլի այս թիւն երբ էջմիածին կը հասնի, Հայրապետն անմիջապէս բարեկամական նամակ մը կ'ուղղէ Պոլիս ռուսական դեսպանին և անոր մասնաւոր ուշադրութեանը կը յանձնարարէ «ռուսաց բարձրագոյն պաշտօնէի մը (կաթողիկոսին) դէմ եղած այս յարձակումը» և այդ խմբագրին պատժելի կը պահանջէ:

Կաթողիկոսի այս բողոքագրին վրայ դեսպանը հարկ եղած միջոցները ձեռք կ'առնէ և Աբե-Մամուլը կը ջնջուի:

Վեհ. Հայրապետը ուրիշ նամակ մըն ալ կը գրէ Տ. Յակոբ Աշոտ Պատրիարքին և խստիւ կը յանդիմանէ Նորին Ամենապատուութիւնը թէ՛ թոյլ կուտայ որ ազգային դպրոցներու մէջ պաշտօն վարէ մի անձ, որպէս է այդ վարժապետ, որ կը նախատէ, կը թշնամանէ, կ'անուանարկէ Հայոց կաթողիկոսը:

Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը Կրօնական ժողովոյ հաւանութեամբ չըջարեալական մը կը զրկէ Պոլսոյ բոլոր Թաղական խորհուրդ-

ներու, որուն մէջ կ'ազդարարէ թէ «Մամուրեան Մատթէոս անուանեալ վարժապետն» ազգային դպրոցներու մէջ դասախօսելէ արդելուած է: Ծերունի ռուսացիչը որ Քարակէօմրիւկի դպրոցը ազգային պատմութեան և կրօնագիտութեան դասաւանդէր—յաջորդած էր ծերունի Պ. Քրիստոստուր Դազարոսեանի—պաշտօնանկ կ'ըլլայ անմիջապէս. նոյնպէս ուրիշ երկու փոքր դպրոցէ:

Ազգային թերթերը երկու մասի կը բաժնուին Պատրիարքարանի այս խստութեան համար: Ժամակ կը բողոքէ, իսկ Աբե-Մամուլը կը պաշտպանէ Պատրիարքն ու Կրօնական ժողովը:

Այս առթիւ Աբե-Մամուլը կը դրուատէ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր և Պէրպէրեան վարչութեան «ազգու ընթացքը»: Պահպանողական թերթը այս առթիւ ցաւ կը յայտնէ որ 1885ին Տ. Յարութիւն Պատրիարք և Նուրեան էֆէնտի ներդաւիտ գտնուեցան Պ. Մամուրեանի և իւր խմբակի. թող տուին որ եկեղեցւոյ դրամովը պահպանուած դպրոցներու մէջ եկեղեցւոյ Հայրապետին անհաշտ թշնամիներն ու զրպարտիչները դասախօսեն, և ապականեն անմեղ մանկտուոյն սիրտն ու ոգին, այդ մատաղ ու թարմ սրտերու և հոգիներու մէջ դրոշմելով Հայաստանեայց եկեղեցւոյ Հայրապետին դէմ ատելութիւն»:

Իսկ Ժամակ ընդհակառակն ջերմապէս կը պաշտպանէ 1885ին Պատրիարքի և Նուրեան վարչութեան ուղղութիւնը:

Այս առթիւ Ժամակ հանգանակութիւն կը բանայ լքեալ, անոք ծերունի հրապարակագիր վարժապետին ի նպաստ:

Ոչ ոք կը մասնակցի հանգանակութեան:

ԾԱՆՈթ. Ա.

Աբե-Մամուլ տարրաւրեւծելով այս բանաստեղծութիւնը, կը պարզէր լեզուին պերճութիւնը, խմաստներու վեհութիւնը, և յանդերու ճոխութիւնը, «յանգե՛ր, Աղէքսանդր Փանոսեանի արժանաւոր»:

Կ'սքանչանար թէ ի՞նչպէս մեծանուն քաղաքագէտ-բանաստեղծը կրցած է մի քանի տողերու մէջ այնքան սեղմ կերպով ամփոփել, այնքան փխրափայտութիւն,

աշխարհի պատմութիւնն, աշխարհի բանաստեղծութիւնն :

«Ո՛հ, ի՞նչ սրտայոյզ գիւտ, կ'ըսէր Աբել-Եփեմ Բաբայանը, զարթուցանել իրենց գերեզմաններէն Թադէոսն ու Բարթողիմէոսը, Սեղբեստրոսն ու Լուսաւորիչն որք կուգան ընդհանրապէս Վեհափառ Մեղիքիսեղէկ մեծ հայրապետի շուրջը: Դարերը չե՞ն որ կը զարթնուն: Սեղբեստրոս և Մեղիքիսեղէկ ձեռք ձեռքի տա՛ն, քաղաքական ի՞նչ խորին դաս:

«Ո՛հ, ի՞նչ խոր իմաստ գիւտ, երկու բառով ցոյց տալ թէ՛ որպիսի՞ վիճակ պահուած է անոնց որք «իր պաշտօնն Յուսիսն» կը հալածեն գեղեցիկներն, յանձին Վեհ Մեղիքիսեղէկ Կաթողիկոսին: Ահաբեկ չընէ՞ր գէշ ճարտարոսն, ո՞ր վարձկանք:

«Ո՛հ, ի՞նչ խորախորհուրդ գիւտ, բերել հին շատուածութիւնը դեռ, կոտնոսի միջոցաւ, յոտս Աստուածարեալ հայրապետին Մեղիքիսեղէկի: Իսկ Յանոսն որոյ տաճարին դռներն ի Հոռոմ բաց կը պահուէին խաղաղութեան ժամանակ, մեծ աւետիսն է հայոց թէ՛ խեղճ ու ատելութիւն կը վերջանան»:

«Ո՛հ, ի՞նչ բանաստեղծական գիւտ, ճարտարամտութեամբ «Լուսաւորիչ» անուանել փարոսն Լուսաւորող որ ինքն իսկ է հայրապետն Վեհափառ:

«Իսկ ոչ մէկ բառ կրնանք գտնել դերուատելու համար գերիմաստ գիւտը, «Լոյս, Լոյս, Լոյս, Լոյս, Լոյս, Լոյս, Լոյս», որ դողցես իմն իբր արեգական ճառագայթ մը կ'երկարի, կը ձգի հոգիներու, սրտերու վրայ զորս կը ջնջուցանէ իր Լուսողող ջերմութեամբը»:

Իսկ Ժաֆաճ կը խնդար:

«Հին դարերու տիրացուական նեխութիւնը կայ այդ յանգերու մէջ. հին ատենը հանճարի մեծութիւնը կը չափուէր միօրինակ յանգի մը առատութեամբը: Պ. Պէրպէրեանի «հերոսն մէջ պակաս մը միայն կայ. Մեղիքիսեղէկոս»:

«Եւ երբ Յանոսներն ու Կոտնոսներն իրար կը խառնէ երգահանը մեզ այնպէս կը թուի թէ՛ կ'ապրինք ո՛չ թէ 20րդ դարուն մէջ, — և ոչ իսկ ալ 19րդ դարուն մէջ — այլ աւելի, հեռուն 18րդ դարու վերջերն ուր սպառած մոքերն կուղքերու, հին

աստուածներու անուններն յիշելով կը կարծէին թէ իրենց գանկերու ցամաքութիւնը կը ծածկեն:

«Չըմբռնեցինք թէ ի՞նչ յարաբերութիւն կայ մեր խեղճ ժողովրդի հոգեւոր ու մտաւոր խաւարին և ահեղ ալիճուի ովկիանոսին միջեւ: Ի՞նչ գործ ունի Յուսիսն ուր հակա-Մեղիքիսեղէկեաններու հետ: Ի՞նչ տեսակ մշտնջապատ միտ պէտք է Սեղբեստրոսը, Լուսաւորիչը, Թադէոսն ու Բարթողիմէոսն իրարու հետ խառնելու համար:

«Իսկ երբ Լոյս, Լոյս, Լոյս կը բացագանչէ, կը յիշենք մեր պատանեկութեան օրերն, ուր Մարաջախտ Գիլգոր Նիկողոսեան, — այն ատեն պարզ ենթայայտայ — կը զուարթացնէր զմեզ հեգնելով այդ հրահոտական «Լոյս, Լոյս, Լոյս»:

«Թողունք սաղազափական սխալները, լեզուի սխալներն, յանգերու աղքատութիւնը»:

«Պ. Պէրպէրեան չէ փոխուած. ինչ որ էր 1870ին, նոյնն է 1915ին. իսկ այսուհետեւ ալ չենք կարծեր որ փոխուի:

«Եւ ըսել թէ այս տխմար երգը երգել տալու համար է որ այնքան անձեր վտանգի ենթարկուեցան նաւելով հինցած, ծերացած Սաֆաւեչին մէջ:

«Պէտք է՞ որ ետականութիւնը մինչև յիմարութեան սահմաններն հասնի»:

ԾԱՆՈԹ. Բ.

Տ. Խորէն Արքեպիսկոպոս Արայայն է նախկին Տ. Խորէն Նար. Պէյ Լուսինեան: Պատմական նորանոր հետազոտութիւններ քսաներորդ դարուն սկիզբները նոր Լոյս սփռած են Լիւզինեան տոհմի ծաղուծի վրայ: Այդ հետազոտութիւններէ յայտնի եղած է թէ Եւրոպայի Լիւզինեանք հայկական ծագումն ունին, Լիւզինեան մականունը աղաւաղումն է Լուսինեանի:

Աղաբէգեան Մարկոս Էփէնտի իր յօրինելիք Պատմութիւնը նոր գիւտերով ճոխացնելու համար մի քանի ձեռագիրներու կողքերը քակած է, ինչպէս կ'աւանդեն թէ կ'ընէ ծերունին Հ. Ալիշան, որպէս զի այդ կողքը կազմող մաղաղթի կտորները կարդալով թերեւս պատմական գիւտ մը ընէ: Այդ հատուած կ'ըսէ թէ Արայ Գեղեցիկ իր Արայէն զատ ունե-

յած է նաև ուրիշ զաւակ մը Խորէն անուամբ, որ հօրմէն աւելի գեղեցիկ ըլլալով, Ժողովուրդը զնա անուանած է Լուսին: Արայ գեղեցիկի մահէն և Անուշաւանի յաջորդութենէ վերջ Խորէն Լուսին կը թողու իր երկիրն և կը գաղթէ այլուր, «եւ Խորէն Լուսին գաղութ ել ի կողմանս աշխարհին . . . »: Մագաղաթի կտորին մէջ ջնջուած է Լուսինի գաղթած երկրին անունը: Նոյն կտորին վրայ ջնջուած տառեր կան հ, բ, խ:

Սոյն հատուածէն արդի Լուսինեանք եզրակացուցած են թէ Արայ գեղեցիկի որդին Խորէն Լուսինեան գաղթած է Կիպրոս, անտի իւր թոռներն անցած են Եւրոպա, և այսպէս հիմնուած է Լիւզինեանց մեծ տոհմը:

Իսկ ջնջուած հ, բ, խ բառերն ալ կը նշանակեն թէ Խորէն Լուսին ունի «հերքն գոռզ, և դէմքն խարտեաշ, ծիշդ Խորէն Սրբազանի նկարագիրն»:

Տ. Խորէն Սրբազանի և իւր եղբօր գեղեցիկութիւնը, իրենց դիմագիծներն ուղղակի ժառանգութիւն են Արայ Գեղեցիկի և Լուսինի: Գիտութեան, առհաւութեան, արիւնի ժառանգութեան անհերքելի փաստերն զայս կապացուցանեն:

Տ. Խորէն Սրբազան այս պատմական և գիտական ապացոյցները ձեռքն ունենալէ վերջ համոզուեցաւ թէ արդարեւ իրենք Արայ գեղեցիկի սերունդն են: Նորին Աբրեգանութիւնը առնելով Աղաբէգեան էֆէնդիէն այդ մագաղաթի կտորն ոսկի շրջանակի մէջ դրաւ զայն և կախեց իր սրահն: Յետոյ, յաջորդ գարնան սկիզբը, նշանակեց օր մը, զոր հռչակեց Արայ Գեղեցիկի դժբաղդ մահուան տարեդարձի օրը: Այդ օրն Սրբազանն յատուկ Պատարագ-մատոյց վասն փրկութեան հոգւոյ, իւր նախահօրն Գեղեցիկին Արայի: Սրբազանը ամէն տարի այդ օրը սուգ կը պահէ:

Այնուհետեւ Խորէն Սրբազան պաշտօնապէս հաղորդեց Ազգային Պատրիարքարանի թէ՛ ինքն սերած ըլլալով տարաբաղդիկն և բարեպաշտիկն Արայ Գեղեցիկէ և անոր Լուսին որդիէն, այսուհետեւ պիտի յորջորջի Աբայաշ և պիտի ստորագրէ՝ Խորէն Լուսինեան Արայազն:

Ժողովուրդն ու լրագիրները բաւականացան անուանելով Սրբազանը Խորէն Արեւալիսիոսյոս Արայազն:

ԾԱՆՕԹ. Գ.

1915 Յունուար 20ին Տ. Մատթէոս Պատրիարք Իգմիլլեանի հրաժարմամբը Պատրիարքական գահը թափուր մնացած է: Նոր Պատրիարքի ընտրութիւնը կատարուեցաւ Յուլիսի վերջը: Երկու գլխաւոր ընտրելիները համեմատական միացին. այդ ընտրելիներն էին Պրուսայի առաջնորդ ծերունագարդ Բարթողիմէոս Սրբազան և Պէշիքթաշի քարոզիչ Արայազն Սրբազան: Հարիւր քուէարկուներու մէջէն Տ. Խորէն Սրբազան ստացած է 50 քուէ, Տ. Բարթողիմէոս Սրբազան, 40 քուէ, Տ. Աշոտ Յակոբ Սրբազան 10 քուէ: Ինչպէս կ'երեւի Տ. Խորէն Սրբազան միայն մէկ քուէով բաց մնացած էր: Համեմատական ընտրութեան մէջ Նորին Սրբազնութեան ընտրութիւնը տալահովուած էր. տասն Աշոտեաններէ ութը պիտի քուէարկէին Տ. Խորէն Սրբազանի համար. սակայն ընտրութեան օրը Բարթողիմէոս Սրբազան հեռագրաւ հրաժարական զրկած է Պատրիարքական ընտրելիութենէ, իբր թէ իր խորին ծերութիւնը պատճառ բռնելով: Հակառակ Արայազանց ջերմ ընդդիմութեան, համեմատական ընտրութիւնը բեկանեց Ազգ. Ժողովը: Բարթողականք միացած էին Աշոտականաց. մի քանի Արայազանք ալ որ Բարթողիմէոս սրբազանի հակառակութեան համար սկամայ տուած էին իրենց քուէները Խորէն Սրբազանի, միացան բարթողականաց և համեմատական քուէարկութեան բեկանումը մեծամասնութեամբ որոշուեցաւ: Բարթողականք միանալով Աշոտականաց յիսուն և հինգ քուէով Պատրիարք ընտրեցին Եգիպտոսի Առաջնորդ Աշոտ Յակոբ Սրբազանը:

Այս ընտրութեան վրայ Տ. Բարթողիմէոս Սրբազան նամակ մը գրած էր առ Արայազն Սրբազան որ յոյժ ցնցեց Նորին Սրբազնութիւնը, նամակը մէկ տող միայն կը պարունակէր. «մի՛ ըներ բանն անօրէն, կը գտնես երկնաւորէն» և թուական դըրուած էր 1888 սեպտեմբեր 16: — Թուական մը որ կը յիշեցնէր 1888ի Տ. Խորէն Սրբազանի Պատրիարքութենէ հրաժարականը: Այդ օրէ ի վեր Տ. Խորէն Սրբազան անհանգիստ էր:

ՀՐԱՋԴԱՆ

Արտօնատէր

Կ. Ս. ԻԻԹԻԻՃԵԱՆ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՄԱՍԻՍ ԼՐԱԳՐՈՅ